

HUKUK DEVLETİ

Demokrasi ve ademi merkeziyet

Yazan Ord. Prof.

Dr. Sıddık Sami Onar

seriyet de olsa, mahdud bir kütle veya zümrenin hukuk kaideleri üstüne çıkarak tahakkümüne meydan vermemek, hulâsa tam manasile bir hukuk devleti kurmak için anayasaların meydana koyduğu bir çok sistemler, müesseseler, usuller mevcuttur. Mahallî ademi merkeziyet veya hizmet ademi merkeziyeti bu maksada doğrudan doğruya hizmet etmez; ademi merkeziyetin bu sadadaki rolü dolayısiledir.

Filhakika bir muvazeneden bahsedebilmek için ortada bir takım kuvvetlerin bulunması lâzımdır. Demokrasinin kuru bir şekilden çıkip bir hakikat haline gelmesi için de cemiyet içinde ferdlerin passif bir durumdan çıkarak siyasî birer kuvvet nüvesi haline gelmeleri icab ettiği gibi birer kuvvet topluluğu olan teşekkül ve müesseselerin de mevcud bulunması lâzım gelir. Ferdlerin sadece kendilerini idare edecek bir şahıs veya heyet seçip bundan sonra onları bir takım teşekkül ve müesseseler marifetile murakabe edememeleri ve bütün iktidarı bu şahıs ve heyete bırakmaları halinde ortada bu şahıs veya heyetten başka bir kudret bulunmayacağı için artık muvazene de bahis mevzuu olmaz. Totaliter devletlerde durum böyledir. Bunlarda tek söz sahibi bir şahıs veya heyettir. Gerçi bu şahıs veya heyet halktan, milletin veya halkın iradesinden sık sık bahsederse de, bu bir gösterişten başka bir şey değildir.

Bu itibarla bütün iktidarı bir merkezde toplayan, mahallî idarelere, müesseselere hiç bir müstakil varlık tanımayan ve bunları ancak merkezin iradesinin birer icra vasıtası sayan tam bir merkeziyet sisteminde demokrasi tahakkuk edemez ve kuru bir şekilden, gösterişten ibaret kalır. Halbuki ademi merkeziyette, vilâyet, pelediye, köy gibi mahallî idarelerle bir kısım müesseseler de âmmeye kudretinden bir kısmını ellerinde tutarlar. Merkezle bu idare ve müesseseler arasında bir iş bölümü yapılır ve bu suretle âmmeye hukuku sahasında da bir kuvvet muvazenesi husule gelmiş olur.

Ademi merkeziyetin demokrasi fikrinin tahakkuku bakımından terbiyevi bir tesiri de vardır: Ademi merkeziyet sayesinde ferd kendisini çok yakından alâkalandıran mahallî işlerle doğrudan doğruya alâkadar olur. İradesinin neticelerini gözile görür ve bu suretle kendi kendisini idare etmenin zevkini duyar; devlet idaresine daha cesaretle ve daha bilgili ve tecrübeli olarak iştirak eder. Kendi oturduğu muntakada bir yol, bir park yaptıramayan bir halk kütleli devletin umumî siyasetine ne suretle ve ne maksadla iştirak

eder ve bu işlerle nasıl alâkalanır?

Demokrasinin en ziyade geliştiği Amerikada ve İngilterede mahallî ademi merkeziyette, hizmet ademi merkeziyeti de en geniş bir tatbik sahası bulmaktadır. Kanaatimce İngilterede muhafazakâr ve işçi partileri gibi fikir ve program, temsil ettiği menfaat bakımından birbirinden tamamen ayrı olan iki zümre arasındaki siyasî mücadelenin ve iktidarın bu zid zümreler arasında değişmesinin ferdi hayatla idare hayatında hiç bir sarsıntı husule getirmemesinde, bir endişe ve huzursuzluk doğurmamasında, içtimai hayattaki değişikliklerin tabii bir tekâmül ve istihale şeklinde vukuunda idarî ademi merkeziyetin ve idare hayatındaki istikrarın; siyasî cereyanların ve tesislerin günlük idre hayatına, ilim ve teknik işlerde, ilim, idare ve teknik adamlarının, siyasî kanaatleri ne olursa olsun, durumlarına tesir edememesinin çok büyük tesiri vardır. İşçi Millî Eğitim Bakanlığı muhafazakâr üniversitelerin fikir ve kanaatlerine, muhtariyetlerine ne kadar hürmet ederse muhafazakâr bir Bakan da liberal veya sosyalist düşünceleriyle tanınmış üniversitelerle aynı hürmeti gösterir ve göstermeğe mecburdur ve bu suretle ilim hürriyeti ve serbestisi sağlanmış, serbest münaakaşalardan bir hakikatın çıkması, halkın siyasî mücadelede bilerek ve anlayarak hakemliğini kullanması temin edilmiş olur. Halbuki totaliter bir idare bu müb tariyete şiddetle düşmandır, o herkesin kendisi gibi düşünmesini ister, başka türlü düşünen fertlere de, müesseselere de hayat hakkı tanımaz, bunun neticesi olarak müesseselerin müstakil varlığını, şahsiyetini muhtariyeti kaldırarak onları bir merkeze, kendi emrine bağlamağa, kendi kendine düşüncü karar veren, hareket eden bir varlık olmaktan çıkararak emir altında işleyen bir icra vasıtası haline koymağa çalışır.

Ademi merkeziyet de, demokrasi gibi, cemiyetin bünyesinden, tarihten istihale ve tekâmüllerden doğar: Ülke üzerinde muayyen noktalardaki nüfus kesafetlerinin müşterek ihtiyaç ve arzularını duymaları ve bunu tahakkuk ettirecek vasıtaları temin edecek seviyeye gelmeleri mahallî ademi merkeziyeti; bir hizmet teknik ihtiyaçları ve hususiyetleri, muhtariyet ve istikrar, müesseseyi idare edeceklerin siyasî cereyanların ve her gün değişen siyasî şahısların tesir ve nüfuzu dışında kalarak kendi ihtiyaçlarına, ananelerine, şuuruna göre kendi kendini idare etmesi lüzumu da hizmet ademi merkeziyetini doğurur. Bir şehirde oturanlar şehirlerinin ihtiyaçlarını, ge-

leşme şekillerini kendi görüş ve anlayışlarına, zevklerine göre takdir ve tanzim ederler. Bu suretle bir taraftan, esasen çok yüklü olan devletin faaliyetlerine yardım ettikleri gibi devlet organlarının ve bunların doğrudan doğruya tesirleri altında olan merkezin siyasî nüfuzundan ve tesirinden haric olarak işlerini gördükleri için mahallî işlerde daha iyi bir istikrar sağlarlar. Bir muntakanın ihtiyaçları, hususiyetleri, güzellikleri, başka şartlar altında yaşayan ve daha ağır vazifeler üzerine almış bulunan merkezden ziyade o muntakada yaşayan halk tarafından takdir edilebilir. İlim hürriyetini sağlayacak olan bir üniversitenin, iktisadî ve ticarî usullerle idare edilecek bir müessesenin, kendine mahsus bir çok hususiyetleri olan ve kendi kendini yaşatacak kaynaklar, yardımlar temin edecek durumda bulunan bir müzenin merkezin siyasî ve bürokrat tesirlerinden haric kalması, kendi organlarıyla kendisini idare etmesi teknik bir ihtiyaçtır. Bu itibarla bu idare ve müesseseler bazı demagog politikacıların zannettikleri gibi iktidarın lütuf ve müsaadesiyle doğmuş ve yaşayan, mukadderatları bu lütuf ve müsamahaya bağlı olan teşekküller değildir. Bir üniversite bir ilk mektep şeklinde idare edilmeğe kalkılırsa o adını muhafaza etse de mahiyetini değiştirmiştir, foksionunu ifa edemeyecek bir hale gelmiş olur. Bir iktisadî teşekkül sıkı bir merkeziyetle bir tapudairesi halinde idare edilirse iflâsa mahkûmdur. Bunların idare şekilleri bündyelerinin ve fonksiyonlarının hususiyetinden doğar. Esasen bir hukuk devletinde hiç bir kanunun bir heyetin lütuf ve atfeti neticesi değildir. Bu telâkki polisdevlet devirlerinden mahsulüdür. Bir hukuk devletinde kanun cemiyetini muayyen bir zamandaki ihtiyaçlarının doğurduğu normlardan ibarettir. Kanun vazı da bunları aramak, bulmak ve müeyyidesini temin etmekle mükelleftir. Bu itibarla birer içtimai müessese olan mahallî idarelerle âmmeye müesseseleri kendiliklerinden doğarlar, kanun vazı bunların varlıklarını tanımak, hürmet etmek, bu varlığı gösterecek ve onların yaşamalarını temin edecek normları, düsturları bulmak ve koymakla mükelleftir. Bunların varlığını tanımamak, kuvvetlerini imha etmek; ferdin varlığını ve enerjisini kırmaktan ve onu bir otomat haline getirmekten farksız ve totaliter rejimlere mahsus bir şeydir. Neticesi içtimai muvazaneyi ve binaenaleyh demokrasi ve hukuk devletini imhadan ibarettir.

Bizde ademi merkeziyet fikir ve ihtiyacı maatteessüf hâlâ anlaşılınmamış ve gelişmemiştir. Demokrasiimizin tam bir surette kurulmasına ve gelişmesine mâni sebeplerden birisi de budur. Devletimizin kuruluşta bir site devleti olmayıp askerî bir devlet oluşu, uzun haraketler, ihtilâllerin doğurduğu hareketler, ilmin, sanatın, ticaret ve sanayiın uğradığı buhranlar, Osmanlı İmparatorluğunda ayrı ayrı siyasî arzular takip eden, istiklâl arzusu besleyen camiaların mevcudiyeti mahallî ademi merkeziyete karşı bir çekingenlik husule getirdiği gibi halkın her gün yeni bir siyasî ve içtimai galle ile meşgul oluşu, maarifin yayılmaması, halka siyasî haklarının öğretilmemesi, iktisadî imkânların bulunmaması, siyaset adamlarının baskı ve ihtirasları da halkın mahallî ihtiyaçlarıyla uğraşmalarına ve bu şuru edinmelerine mâni olmuştur. Birincini meşrutiyetten evvel ve

HUKUK DEVLETİ

Demokrasi ve ademi merkezîyet

(İkinci sahifeden devam)

sonra kurulmağa çalışan komün idareleri daha ziyade hıristiyan ekalliyetleri memnun etmek için Avrupalıların tazyikile kurulmuş ve hakikî bir varlık haline gelememiştir. İkinci meşrutiyetten sonra da hakikî komünler kurulmamış ve hattâ çok basit ademi merkezîyet prensipleri bile memleketi siyasî bir tecezziye uğratacak korku sile iyi karşılanmamıştır. Amme hizmetleri gayet az ve basit olduğu, devlet iktisadî faaliyetlerde bulunmadığı için hizmet ademi merkezîyeti ve bunun neticesi olan âm me müesseseleri de ortaya çıkmamıştır.

Bu itibarla bütün devlet kuvveti parlamentoda ve merkezde toplanmış ve demokrasimiz muhitte yayılamamış, siyasî tazyiklere dayanacak ve bu suretle ifratları önleyecek, idare hayatında istikrar sağlayacak teknik ve idarî bir kuvvet teessüs edememiştir. Cumhuriyetten sonra da siyasî bünyemizde zaman zaman ve yer yer beliren zararlı bir totaliter zihniyet, mazi nin bıraktığı ve orta memurlara kadar yerleşmiş nüfuz ve tahakkür arzusu muhtar ademi merkezîyet müesseselerine karşı merkezin menfi bir cephe almasını, olur olmaz sebeplerle ademi merkezîyet müesseselerinin işlerine karışmasını, onların gelişmelerine çalışacak yerde faaliyetlerini akamete uğratacak engeller ihdas etmesini intac etmiştir. Bu durum karşısında bu müesseselerin organ ve idarecileri de bir kompromi yoluna giderek işlerini başarmağa çalışmışlar ve neticede ademi merkezîyet fikri genişarsılmış ve totaliter bir zihniyet belirmeğe başlamıştır. Bu ise âm me hayatında bir muvazenenin husule, hürriyetlerin ve demokrasinin gelişmesine mâni olmuştur. Bu zihniyet, iktisadî ve ticarî usullerle idare edilmesi lâzım gelen iktisadî devlet teşekküllerine kadar girmiş ve onları da birer devlet dairesi halinde Bakanlık umum müdürlerinin emirlerine koymuştur. Dev-

letçiliğimizin uğradığı muvaffakiyetsizliğin bir âmîli de bu olsa gerktir. Tam bir demokrasinin kurulması için siyasî tesadüflerle idare başına geçenlerin, ve onların yarıdımçıları olan merkez idare adamlarının mahallî idareler ve müesseseler organlarının da kendileri kadar düşünür, vatansever ve işlerinde ihtisas sahibi olduğunu ve merkezdekilerin vazffelerinin emur ve tahakküm olmayıp bu müesseselerin işlerini kolaylaştırmak ve yardım etmek bulunduğunu anlamaları ve kabul etmeleri lâzımdır.

Bu yanlış zihniyet maatteessüf seçim propagandalarında da görüldü: Bir parti ademi merkezîyet idarelerinin muvaffak olabilmeleri için organlarını ekseriyet partisinde seçmeleri lâzım geldiğini, aksi takdirde bu idarelerin merkezle işbirliği yapamayacaklarını, diğer bir parti de bilâkis merkezle mücadele ederek bir muvazene husule getirmek için bunların muhalefet partisinden seçilmesini müdafaa etti. Halbuki ademi merkezîyet idarelerinin siyasetle hiç bir alakaları yoktur. Hattâ bunların siyasetle uğraşmaları yasaktır; şu halde bu organlara seçilecek zatlarda aranılacak şey ehliyet ve ihtisas, fikir ve programlarının umumî arzuya ve vahallin gelişmesine uygunluğudur. Mesken meselesini halledecek güzel ve müsbet bir fikir ve program ortaya koyan bir şahıs veya parti namzedlerini sırf siyasî akidelereinden ve ekseriyet partisine mensub olmamalarından veya olmalarından dolayı mı seçmiyeceğiz?

Bu propagandalar da maatteessüf göstermiştir ki dar zihinli partiler ademi merkezîyeti ya merkezin ve dolayısıyla ekseriyetin siyasî kudretinin bütün ülkeye yayılma ve ya ekalliyetin ekseriyetle siyasî mücadele vasıtası saymışlar ve bir çok idarî işleri olan bu idareleri günlük politikaya sürüklemek istemişlerdir; biz gerek hükümetin ve gerekse mahallî idarelerin bu yanlış yola gitmiyeceklerine emin olmak istiyoruz.

